

Tervek

Minden változtatási tervnek a felhasználók igényeiből kell kiindulnia, nem veszélyeztetve azonban a rendszer biztonságát és kezelhetőségét. Így például további CD-ROM-kiadványok beszerzése csak a berendezésekbe és a szoftverbe eszközölt megfelelő többletbefektetések mellett engedhető meg. További szempont a hardver és szoftver lehető legnagyobb mértékű egységesítése, megkönnyítendő az üzemeltetési problémák megoldását.

A fejlesztés legvalószínűbb első lépése a VAX Ethernet-hálózat és a Novell-hálózat olyan összekapcsolása, hogy egyrészt a VAX-hálózat felhasználói, másrészt az abban működő PAD segítségével a külső felhasználók, például a JANET-hálózat felhasználói elérjék a könyvtár katalógusát. A Data Trek szoftver tartalmazza az ehhez szükséges programmodult.

Ennél is nagyobb az igény arra, hogy a folyóirat-állomány és a folyóirat-beérkezések adataihoz hozzáférjenek, a Data Trek folyóirat-kezelő modulja azonban nem rendelkezik ilyen képességgel, így ez az igény a megfelelő adatoknak vagy külön gépre telepítésével, vagy a VAX-hálózatra telepítésével elégíthető csak ki. Az utóbbi megoldás mellett szól, hogy a Data Trek ajánlatot tett programrendszerének teljes VAX-változatára. Az áttérés során nagy terhet jelentene az adatkonverzió, hosszabb távon azonban ez megtérülne az egységes kezeléssel és a felhasználói bázis növekedésén.

Könyvtárközi kölcsönzési szoftver is létezik VAX-változatban, így a könyvtár teljes számítógépes rendszerével át lehetne térni a DOS-környezetről a VMS-környezetre, ha ehhez a megfelelő személyzet és az anyagi alapok előteremthetők. Nem szabad alábecsülni a személyzetre nehezedő terhelést, ha ilyen áttérést folyamatos üzemelés mellett kell megoldani.

Fontos teendő a CD-ROM-használat üzemeltetésének tétele is. Számos apró tökéletesítésre is szükség van. Így például be kell szerezni olyan nyomtatókat, amelyekben nem gyűrdök be a papír, szünetmentes áramforrást kell a könyvtárba telepíteni stb.

A változtatások fő terhet mindenképpen a könyvtár személyzetének kell felvállalnia. Nekik kell kipróbálniuk, értékelniük az újdonságokat, hogy a külső felhasználók elégedettek legyenek. Egyes könyvtárak olyan szerencsés helyzetben vannak, hogy saját teljes állású számítógépes szakemberük van. A Royal Society of Chemistry könyvtára számára az adott gazdasági környezetben ez csak vágyálom, ezért maguknak a könyvtárosoknak és információs szakembereknek kell sok kis lépésben megvalósítaniuk a szükséges fejlesztést.

/HOEY, P.O'N.: Information/library service delivery over a heterogeneous microcomputer-based local area network. = Proceedings (of) Online Information 91 Meeting, 10–12 December 1991; Learned Information, Oxford and New Jersey, 1991. p. 487–497./

(Válas György)

A CD-ROM-kiadványok árándexe

A CD-ROM-kiadványok ára döntő fontosságú kérdés a könyvtári közösség számára. A Könyvtári Dokumentumok Árándexének Bizottsága (Library Materials Price Index Committee), amely mostanáig a hagyományos dokumentumtípusokkal foglalkozott, most kiterjesztette tevékenységét a CD-ROM-kiadványokra.

CD-ROM árándex kialakításával először *Marilyn Fletcher* próbálkozott 1986-ban az említett bizottság felkérésére, ilyen index elkészítésének lehetőségét vizsgálva. Az előzetes felmérés során azt állapította meg, hogy bár a CD-ROM-kiadványok nagyon fontosak a könyvtárak számára, de árai nem stabilak, és mérésükre kielégítő mértékegység nem található. Emellett a lemezeket gyakran együtt árulták a berendezéssel (CD-ROM olvasókkal és számítógépekkel), így árukat nehéz volt külön megállapítani. Végül pedig túl kevés cím volt még ahhoz, hogy az adatok reprezentatívak legyenek.

1989-ben kezdtünk el összeállítani egy ideiglenes, 100 tételes listát az 1988-as és 1989-es ada-

tok alapján. Ez még nem reprezentálta a kellő részletességgel a létező címeket, inkább árjegyzéknek, mint árándexnek volt minősíthető. 1990–91-re az árjegyzék 461 tételesre növekedett, 1988 és 1990 közötti adatokkal. Az 1989-es és az az utáni tételek már elég megbízhatóak.

A figyelt tételek számának növekedése tükrözi a világtermelés alakulását, ezt ma már 1400 címre becsülik. Ezek többsége persze érdektelen a könyvtárak számára. 141 kiadvány került be a jegyzékbe 1988-ból, 1990-ből 435, ezek közül 317 számított teljesen újnak.

A CD-ROM árándexek készítésének kérdései

Mennyire alkalmazható az árándexek szabványa a CD-ROM-kiadványokra? Minek tekintjük ezt a médiumot, monográfiának (könyv) vagy időszakos kiadványnak (periodikum) – amelybe a szabvány szerint nem tartoznak bele az évenként megjelenő kiadványok –, vagy nem nyomtatott információhordozónak? Tény, hogy a CD-ROM-kiadvány termé-

szetét tartalma határozza meg, nem pedig az optikai információhordozó.

Mi lehet a megfelelő mértékegység az árindex számára? A lehetőségek között szerepel az éves előfizetési díj, mint a periodikumok esetén, az egy lemezre, vagy az egy bájtra, illetve megabájtra jutó ár. Ez utóbbi lenne a legkézenfekvőbb mértékegység, de nem állnak rendelkezésre a szükséges adatok.

Ha az előfizetési díjat választjuk, melyik változatát alkalmazzuk? Az egyéni előfizetési díjat, a többfelhasználókat (ez különösen fontos a könyvtárak számára), a berendezéssel vagy szolgáltatással összekapcsolat, a naptári vagy az iskolai év szerinti, a negyedévenkénti vagy a havi aktualizálás alapján megállapítottat?

Mire terjedjenek ki az adatok – a teljes készletre (a folyó évi plusz az archív lemezek) vagy csak a folyó évre? A tartalmazott anyagok változását hogyan határozzuk meg (pl. ha a lemez több évet dolgoz fel, mint a korábbi, de az ára nem változik)?

Mi lehetne egy reprezentatív minta a CD-ROM-kiadványok számára egy index alapjaként? Milyen forrásokat kell felhasználni?

Próbálkozások a problémák megoldására

Kiindulásul a periodikumok árindexére vonatkozó irányelveket használtuk fel, de felvettük ebbe a csoportba az évente megjelenő kiadványokat is. Eredetileg a monografikus művek és az időszaki kiadványok együtt szerepeltek, de később az elemzés tisztasága érdekében szétválasztottuk ezt a két kategóriát. A kiadványok osztályozására a Library of Congress osztályozási rendszerének legáltalánosabb kategóriáit használtuk fel. Gondot jelentett, hogy a bibliográfiai adatbázisokat a felhasznált forrásokban nem tartalmuk szerint sorolták fel. Végül az hozott megoldást, hogy a kiadványok nyomtatott megfelelőinek az osztályozási jelzeteit használtuk fel. Egyes szakterületek alulreprezentáltsága továbbra is probléma maradt.

A választott mértékegység időszaki kiadványok esetén az előfizetési díj. A jelenlegi előfizetési díjat számítottuk kedvezmény nélkül, az archív állománnyal együtt, a legmagasabb szolgáltatási színvonalra gondolva, de nem vettük figyelembe a többfelhasználós változatot, s csak a lemezek árát néztük, nem az egyebeket, amelyekkel össze volt kötve, berendezéssel vagy plusz szolgáltatásokkal (pl. a CD-ROM Extensions szoftver). Monografikus művek esetében a legteljesebb változatért számított egyszeri díj szerepel. Az árak a legmagasabbak, amelyeket a könyvtárak fizethetnek.

A reprezentatív minta csak a könyvtári olvasók számára releváns tételeken alapult, nem szerepelnek benne pl. teherautó-alkatrészek katalógusai vagy a repülőgép-szerelés kézikönyvei. A Faxon cég nagylelkűen rendelkezésünkre bocsátotta az

Access Faxon kiadványban szereplő CD-ROM címek adatait. További fontos források voltak:

- A nyomtatott CD-ROM *Sourcebook*, s annak CD-ROM-változata, a CD-ROM *Sourcedisc*, ezek részletes információkat tartalmaznak a világon jelenleg publikált valamennyi CD-ROM-kiadványról.
- Kiadók és terjesztők, például a SilverPlatter és az OCLC katalógusai.
- CD-ROM-gyűjteményt kialakító könyvtárak listái, nevezetesen a Columbiói Egyetemé és a Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtaré (National Agricultural Library).
- Folyóiratokban (pl. *CD-ROM EndUser*, *CD-ROM Librarian*, *CD-ROM Professional*) megjelenő szemlék.

Ha semmi más lehetőség nem vezetett eredményre, közvetlenül a kiadótól lehetett megkapni a szükséges információt.

Gondot jelentett a különböző források inkonzisztenciája. Mivel a CD-ROM-kiadványoknak nincs ISBN- vagy ISSN-számuk (kívánatos lenne ezzel kiegészíteni a szabványt), gyakran nehéz megállapítani, hogy az ugyanannak látszó tétel valójában nem két változatot fed-e, vagy fordítva: amelyek a források alapján különbözőnek mutatkoztak, valójában nem ugyanazt a CD-ROM-kiadványt jelentik-e. Míg a tételek száma 100-ról 461-re emelkedett, egyes szakterületek továbbra sincsenek képviselve köztük.

Az itt leírtól eltérő megközelítéssel dolgozott Paul Travis Nicholls, a Nyugat-ontariói Egyetem Könyvtár- és Információtudományi fakultásának munkatársa. Számos cikkében a legalacsonyabb ár szerinti megközelítést alkalmazta. Ehhez az évente megjelenő nyomtatott CD-ROM jegyzékeket használta fel. A kiadványokat nem a Library of Congress osztályozási rendszere szerint csoportosította, hanem *index*, *forrás* és *referenz* csoportokra osztotta. Figyelemre méltó, hogy az áralakulások alapvető trendjeiről nagyjából egyforma következtetésre jutottunk.

Az adatok elemzése

Hogy kellő összehasonlításra legyen lehetőségünk, az 1988 és 1990 között folyamatosan megjelentetett CD-ROM-kiadványokra vonatkozó adatokat Stella Bentley tanulmányából vettük át [1]. Az 1. táblázatban a könyvtárosok által leginkább használt kiadványokra vonatkozó adatokat láthatjuk.

Az időszaki kiadványok esetében elég jelentékeny változásokat figyelhetünk meg. Monografikus mű jóval kevesebb jelent meg, nehéz is ezekkel kapcsolatban általánosítani, legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy sokkal olcsóbbak az időszaki kiadványoknál. Szakterület szerinti bontásban csak az időszaki kiadványokat látszott érdemesnek vizsgálni (2. táblázat).

1. táblázat

Folyamatosan megjelentetett CD-ROM-kiadványok árának alakulása 1988-tól 1990-ig (98 időszak kiadványból és 31 monografikus műből)

	1988	1989	1990
Időszaki kiadványok	1782 \$	1786 \$	1818 \$
Monografikus művek	961 \$	802 \$	845 \$
Egyesített átlagár	1530 \$	1549 \$	1584 \$

2. táblázat

A folyamatosan megjelentetett időszak kiadványok százalékos árváltozása szakterület szerinti bontásban

	1989–90	1988–89
Általános munkák	+0,5%	+10,2%
Társadalomtudományok	-2,9%	-8,8%
Jog	-6,9%	0,0%
Természettudományok	+0,3%	+17,2%
Orvostudomány	+5,0%	-12,3%
Mezőgazdaság	-7,3%	-9,0%

Az 1988–1990-es CD-ROM árjegyzék a korábbi 129-cel szemben már 461 kiadványra vonatkozóan tartalmaz adatokat. Bár 1988-asok is szerepelnek itt, az 1989-es és 1990-es adatok teszik lehetővé a valódi elemzést. A 3. táblázatban a kisebb mintához hasonló tendenciákat figyelhetünk meg az időszak kiadványok és a monografikus művek átlagárának változásában.

Bár a 4. táblázatban szereplő százalékok megfelelnek a 3. táblázat arányainak, nagyon kérdéses, hogyan lehetett 1988 és 1989 között az egyesített átlagár növekedési aránya alacsonyabb, mint a két vizsgált csoport közül bármelyiké. – A ref.

3. táblázat

A CD-ROM jegyzékben szereplő 461 kiadvány átlagárának változása

	1988	1989	1990
Időszaki kiadványok	1792 \$	2129 \$	2234 \$
Monografikus művek	805 \$	1041 \$	976 \$
Egyesített átlagár	1533 \$	1783 \$	1860 \$

4. táblázat

Az időszak kiadványok és monografikus művek százalékos árváltozása az 1988–1990-es CD-ROM árjegyzékben

	1988–89	1989–90
Időszaki kiadványok	+18,8%	+4,9%
Monografikus művek	+29,3%	-6,2%
Egyesített ár	+16,3%	+4,3%

Egyes szakterületeken már sokkal nagyobb arányú változásokkal találkozhatunk (5–6. táblázat). Ennek az a magyarázata, hogy itt már néhány drága lemez megjelenése is jelentősen befo-

lyósolja az eredményt. Bár 1988 és 1989 között drámai változásokat figyelhetünk meg, de a minta 1988-ban még nem volt elég reprezentatív, ezért valóban megbízható adatokat az 1989 és 1990 közötti változásokra kaphatunk.

5. táblázat

A CD-ROM árjegyzékben szereplő időszak kiadványok árának alakulása szakterületek szerint (1989–1990)

	1989	1990
Általános munkák	1976 \$	2444 \$
Földrajz	5480 \$	6590 \$
Társadalomtudományok	4368 \$	4001 \$
Jog	2089 \$	2052 \$
Oktatás	971 \$	942 \$
Természettudományok	1440 \$	1830 \$
Orvostudomány	1485 \$	1684 \$
Mezőgazdaság	1891 \$	1718 \$
Bibliográfia, könyvtartomány	1285 \$	1250 \$

6. táblázat

A CD-ROM árjegyzékben szereplő időszak kiadványok százalékos árváltozási arányai szakterületek szerint

	1988–89	1989–90
Általános munkák	-27,7%	+23,7%
Földrajz	0,0%	+20,3%
Társadalomtudományok	0,0%	-8,4%
Jog	-13,5%	-1,8%
Oktatás	-21,2%	-3,0%
Természettudományok	-9,0%	+27,1%
Orvostudomány	-28,0%	+13,4%
Mezőgazdaság	-3,0%	-9,1%
Bibliográfia, könyvtartomány	+15,1%	-2,7%

Összefoglalás

Míg egyes szakterületeken előfordulhatnak radikális árváltozások, egészében csak kismértékben változott a CD-ROM-kiadványok ára 1988 és 1990 között. Ez különösen igaz a folyamatosan megjelentetett címekre, amelyek ára 1988–89 között 1,2%-kal, 1989–90 között pedig 2,3%-kal nőtt. Ha a teljes árjegyzékben szereplő nagyobb mintát nézzük, az is csak mérsékelt, 4,3%-os ár-emelkedést mutat. Az 1991-re vonatkozó előzetes adatok is kisebb mértékű árváltozásokat jeleznek. A kiadott címek ára stabilnak mutatkozik, legalábbis az elmúlt 3 évben (1989–91).

Amíg nem sikerül megbízható mértékegységet találni, és a könyvtárak által beszerzett CD-ROM-kiadványok kellően reprezentatív mintáját összeállítani, a CD-ROM árindexnek CD-ROM árjegyzéknek kell maradnia. 500 cím alapján már meg lehet alkotni egy valódi indexet, amely az 1989-es

évet kiindulópontul véve, 1990-ig három évet fedne le. A megszűnő kiadványok pótlása az árindex-szabványok elvein alapul majd, s ahol lehetséges, a lemezen szereplő adatok mennyisége (megabájtokban) is szerepelni fog az adatbázisban. Az 1990-es években megjelenő új címek növelhetik az egyes szakterületek reprezentativitását. Függetlenül attól, hogy technikai szempontból jegyzéket vagy indexet állítunk-e össze, az összegyűjtött adatok hasznos útmutatással szolgálhatnak.

Irodalom

[1] BENTLEY, S.: Prices of U. S. and foreign published materials. = Bowker Annual Library and Book Trade Almanac. New Providence, NJ, USA, R. R. Bowker, 1991. p. 399–422.

/MASON, P. R.: Price indexes for the new media: a CD-ROM case history. = Library Acquisitions: Practice & Theory, 17. köt. 3. sz. 1993. p. 239–248./

(Murányi Péter)

Teljes szövegű napilapok: növekvő nemzetközi hozzáférhetőség

A piac jellemzői

Egyre több olyan online adatbázis jelenik meg, amely teljes szöveggel tartalmaz napilapokat. Elterjedtségük elsősorban az angol nyelvterületen növekszik. A kínálat szélesedése több tényezőre vezethető vissza. Ilyen pl. az adattárolási kapacitás fejlődése a tárolt adatok mennyiségét és a bevétel gyorsaságát tekintve, vagy a napilapok új előállítási technikáinak (pl. fotokompozíció) megjelenése. A teljes szövegű adatbázisok elsősorban olyan felhasználók számára válnak vonzóvá, akik kevésbé kedvelik a hagyományos bibliográfiai leírásra épülő szolgáltatásokat, és szívesebben veszik a teljes szöveg, cikk megjelenítését anélkül, hogy ez különösebb dokumentumbeszerzési nehézséget okozna. Az új termékek előnyek révén növelhetik az ilyen felhasználók körét, ami a kínálat szélesedésére hat vissza. Így kölcsönös kapcsolat alakul ki kínálat és kereslet között.

Másrészt az újságkiadók lelkesedése és dinamizmusa is a kínálat növekedését segíti elő. A szerkesztők magatartása természetesen országonként különböző, leginkább az Egyesült Államokban viszonyulnak pozitívan a teljes szövegű online elérhetőséghez. Nagy-Britanniában is kedvező a helyzet, habár a *Financial Times* e kérdésben alkalmazott stratégiája éppen az ellenpéldák közé tartozik. Az történt ugyanis, hogy a lap vezetői az európai felhasználóknak kizárólag a PROFILE hoston keresztül biztosították az elérhetőséget, míg a nem európaiak a hatékonyabb parancsnyelvű DIALOG-on vagy az MDC NEXIS-en keresztül is elérhetik a lapot. Az európai kezelők számára egy ilyen döntés kedvezőtlennek tekinthető, ami megnehezíti az elérhetőséget, és akár a lap mellőzésének következményével is járhat.

A francia szerkesztők egy-két kivételtől eltekintve (*Le Monde*, *La Tribune* és *La Croix*) nem igazán érdeklődnek a teljes szövegű online lapterjesztés iránt. Habár az utóbbi időben a szakemberek igyekeznek

nyomást gyakorolni a kormányra, hogy törvényhozói és pénzügyi támogatást nyújtson a hírek online elérhetőségének biztosításához.

Az olvasó–újság kapcsolat

Sok újságkiadó felismerte, hogy a napilapok elektronikus terjesztése egyben egy természetes és szükséges diverzifikációt jelent. Azt is megértették, hogy ezzel a megjelenési formával új jövedelemforrásokat aknázhatnak ki, lapuk jó hírnevét is növelhetik. Olyan információs szükségleteket elégíthetnek ki, amelyek eltérnek a nyomtatott forma által kielégítettektől.

Egy teljes szövegű online napilap megjelentetése attól függően tekinthető szükségesnek és lényegesnek, vagy éppen értelmetlennek, hogy milyen az olvasók és a lap közti kapcsolat jellege, illetve hogy a nyomtatott lap mennyire felel meg e viszonyoknak. Mindezek nyomán az igények négy típusát különböztethetjük meg:

1. „A mai nap szelének belélegzése”

Ebben az esetben az olvasó azon információs szükségletéről van szó, amikor áttekintetni szeretné azt, ami az elmúlt napon vagy héten történt. A forrást kell csak megtalálnia, amely többé-kevésbé állandó jelleggel prezentálja és osztályozza a történéseket. Ez a tipikus esete annak, amikor az online adatbázis megjelentetése nem célszerű.

2. Azonnali és pontos információ

Ennek példája, ha egy részvény tőzsdei árát vagy egy vállalat címét keressük. A választ manuális módon is megtalálhatjuk, de ekkor az elektronikus adatbázisnak már nagy előnyei vannak:

- sokkal nagyobb területet fed le, mint a nyomtatott források;
- ha tudjuk, hogy melyik adatbázishoz nyúlunk, sokkal rövidebb idő alatt megtaláljuk a választ;